

Henri H. Stahl și obștile agricole – pagini puțin cunoscute ale istoriei sociologiei românești

Alina Juravle*

Universitatea din București

Abstract: *The following paper is an attempt to place and understand Henri H. Stahl's vision on Romania's rural development. Stahl's view, to be found in a series of articles written for the Romanian newspaper Ecoul in January-March 1944, links him to a multidimensional context. We follow multiple paths – we trace the history of Stahl's own political and sociological views on rural development, linked not only to his personal options and his participation in the Bucharest School of Sociology but to the rise of a particular political view on rural development as well – the cooperative movement; we explore the social network that Stahl is part of, the ideas and ideologies that link individuals and motivate the network's creation, actions and interactions, in trying to discover the roots of his option to write for Ecoul; we trace the attempts to change Romania's external policy and to promote a viable solution to the country's rural development problems that are contemporary to Stahl's articles, linking the latter to their contemporary context. We thus find that H. H. Stahl's sociological vision of rural development may be understood only as the result of a complex interaction between personal lifecourse, social networks, political ideologies and action and international relations, all within a certain historical course of events.*

Keywords: Henri H. Stahl; Bucharest School of Sociology; cooperative movement; rural development.

Cuvinte-cheie: Henri H. Stahl; Școala Sociologică de la București; mișcarea cooperatistă; dezvoltare rurală.

Formula obștilor agricole sătești

În 27 ianuarie 1944, în paginile cotidianului *Ecoul*, Henri H. Stahl publică un articol intitulat *Sabotări involuntare*. Este cel de-al treilea articol scris de Stahl pentru acest cotidian după ce, în același an, semnase articolele *La răscrucea împărățiilor moarte* (15 ianuarie) și *Centre locale administrative* (21 ianuarie).

În articolul cu care debutează în acest cotidian, Stahl aduce un elogiu postum lui Lucien Romier – istoric, economist, jurnalist și om politic francez, autorul unui volum consacrat României mari și intitulat *Au carrefour des empires mortes* (Rostás, 2013, 56). Dincolo de aspectul omagial, Stahl subliniază în opera lui Romier câteva idei, pe care le prezintă drept adevăruri surprinse de autorul francez – poziția foarte dificilă a României în raport cu marile imperii vecine, trecute – dar și cu cele prezente; strădaniile și capacitatea românilor de a rezista lor; solidaritatea de soartă a statelor europene, dincolo de toate apa-

rențele, state în rândul cărora se numără și România; pericolul „unor revărsări răsăritene peste zăgazurile Europei” (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 60). Lucien Romier, relatează apoi Stahl, e preocupat în mod fundamental de soarta viitoare a Franței, „care ne e și nouă dragă și către care am ținut și noi ochii mari deschiși ca să vedem ce face”. În fine, H. H. Stahl își exprimă în acest articol speranța în constituirea unei noi Europe, una unită, solidară, ferită de pericolul acelei „revărsări răsăritene” – în care putem tălmăci ușor pericolul invaziei bolșevice.

Urmează apoi *Centre locale și administrative* – primul articol dintr-o serie întreagă dedicată problemelor de dezvoltare ale țării. Stahl prezintă aici, într-un prim rând, situația risipirii autorității administrative în numeroase localități la nivelul regiunilor României și dezavantajele sale – pierderile importante de timp și de bani pentru cetățeni, ineficiența administrativă, crearea unei întregi categorii de proprietari ce profită de pe urma schimbării periodice a imobilelor închiria-

* Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Șoseaua Panduri 90-92, București, România. E-mail: alina.juravle@gmail.com.

te de către Stat, imposibilitatea dezvoltării unor centre administrative urbane ce să se constituie în nuclee ale dezvoltării regionale. Subliniază apoi necesitatea concentrării autorității administrative în centre regionale, ce se vor transforma în orașe mai mari. Funcția acestora va fi, negreșit, dată fiind tendința țăranilor de a imita viața orașelor în jurul cărora gravitează viața regională, de centre de „viață socială model” (Stahl, apud Rostás, 2013, 72). Rămâne însă, punctează Stahl, ca aceste orașe să se ridice, într-adevăr, la nivelul unor modele demne de imitat.

Al treilea articol al lui H. H. Stahl declanșează, în fapt, întregul nostru demers de cercetare. El reprezintă, în primul rând, așezarea „gazetarului” Stahl pe un fâgaș pe care se va menține și în următoarele șapte articole pe care le publică în 1944 în *Ecoul* – conturarea și, mai ales, completarea unei viziuni privind calea de dezvoltare a spațiului rural românesc. O nouă lectură a lucrărilor lui Ion Ionescu de la Brad, relatează Stahl la începutul acestui articol, este prilejul cu care a ajuns la câteva concluzii privind modul în care pot eșua intențiile reformatoare. Astfel, cei ce intenționează să saboteze realizarea unei idei nu au nimic mai mult de făcut decât să permită punerea sa în practică, însă în condiții defavorabile. Tot sabotori, însă involuntari, sunt și aceia care, având cele mai bune intenții, nu au însă suficientă putere de prevedere, pricepere și dârzenie pentru a-i asigura acesteia condițiile necesare pentru realizare (Stahl apud Rostás, 2013, 82). În cazul împrumutării țăranilor la 1864, Ion Ionescu de la Brad, unul dintre artiștii acesteia, sfârșește prin a fi un sabotor involuntar al reformei. Acesta, arată Stahl, spera în rezolvarea „chestiunii țărănești” prin instituirea proprietății private, respectiv transformarea boierilor și țăranilor în proprietari deplin ai terenurilor respectiv ai brațelor lor de muncă. În acest fel, credea el, cele două categorii vor intra firesc în raporturile lor „normale” – primii vor deveni patroni, cei din urmă salariați. Știut este însă că lucrurile nu s-au întâmplat nicidecum astfel. Un prim motiv al eșecului acestei reforme este neluarea în calcul de către reformator a nevoii fundamentale a țăranilor de a accesa

toate categoriile de zone economice cuprinse în trupul de moșie al satului. Primind prin reforma agrară loturi ce nu le permiteau accesul la aceste zone, țăranii s-au văzut siliți să încheie tocmele cu marii proprietari în condițiile vechi ale iobăgiei. Mai mult, greșelile reformatorilor nu se opresc aici. Tot în 1864, relatează Stahl mai departe, reformatorii omit să faciliteze țăranilor obținerea de semințe sau de credite pentru însămânțare. Se ajunge astfel în situația în care este mult îngreunată dacă nu chiar făcută imposibilă funcționarea obștilor țărănești de arendare – organizații cooperatiste ale țăranimii, prin care aceasta arenda moșiile boierești. Stahl consideră că aceste obști de arendare ar fi putut să înlocuiască cu succes marile trusturi arendașești, „de tragică memorie” (Stahl, apud Rostás, 2013, 84). Am fi avut în acest caz, adaugă H. H. Stahl, „încă de pe atunci **formula obștilor agricole sătești** (s.n.), formulă **care azi este dorită și preconizată** (s.n.) de către organele noastre de răspundere” (Stahl, apud Rostás, 2013, 85). *Formula obștilor agricole sătești* pe care Stahl o menționează ca fiind *dorită și preconizată* de autoritățile anului 1944 intrigă cititorul atent al acestui articol. Este vorba oare de precis același tip de formă asociativă menționată anterior – *obștile de arendare*? Există vreo legătură între acestea și obștile devălmașe pe care Stahl le cercetase și despre care își va scrie mare parte din operă? Cum se prezentau *obștile agricole* dorite și preconizate de autoritățile momentului? Erau acestea doar un plan, o promisiune? Existau deja asemenea obști? De ce sunt dorite și preconizate aceste obști tocmai în acel moment? De ce alege Stahl să vorbească despre ele în acest moment? Pentru ce construiește o întregă argumentație pe parcursul acestui lung articol, pentru ca în final să poată să sublinieze nevoia ca autoritățile să ia în considerare toate condițiile necesare pentru buna realizare a obștilor agricole? De ce revine Stahl mereu, în toate articolele ce vor urma – afară de ultimul – asupra subiectului reformei în spațiul rural românesc, ce urma să se concretizeze în aceste obști agricole sătești?

Iată întrebările la care vom încerca să răspundem în cele ce urmează. Vom izbuti astfel,

pe de o parte, să readucem în lumină aspecte ale istoriei politicilor agrare și de dezvoltare rurală din România, în special cele dintr-o perioadă plină de tensiuni și controverse – anii din preajma și din cursul celui de-al Doilea Război Mondial. În același timp, vom încerca să lămurim o tentativă a lui H. H. Stahl de a aduce în formularea și implementarea politicilor de dezvoltare rurală ale vremii o contribuție proprie, semnificativă – cunoașterea sociologică pe care o acumulează în numeroșii ani de cercetare și intervenție pentru dezvoltare în carul Școlii Sociologice de la București. După cum vom vedea, articolele lui H. H. Stahl dobândesc noi sensuri atunci când sunt plasate în contextul finalului de război, în care se dezbate viitorul României și se concretizează noi grupări politice, ce plănuiesc schimbări ample atât în politica internă a României – în special în cea de dezvoltare rurală – cât și în cea externă.

Ascensiunea mișcării cooperatiste

De la prima împrumțărire până la cel de-al Doilea Război Mondial

În România, o conștientizare a unei „chestiuni țărănești” se produce în principal începând cu secolul al XIX-lea. Odată această chestiune ajunsă pe agenda publică, dezbaterea ei ia o amploare puternică, extinzându-se, în lipsa unei rezolvări depline, o perioadă foarte îndelungată de timp. Problema în discuție are în tot acest timp multiple zone de dispută. Cele mai ample sunt disputele privind dreptul de proprietate al diferitelor categorii sociale (boieri, moșieri sau țărani) sau entități (statul) asupra terenurilor agricole – drept ce este pus mereu la îndoială, contestat sau afirmat la nivelul dezbaterilor publice. Legiferat, el este apoi câștigat, limitat, pierdut sau cedat – mai ales forțat – de o categorie sau alta. Până în anul în care Stahl scrie articolele din *Ecoul*, țărănimea primește sau își câștigă dreptul la proprietate, în dauna boierilor sau altor mari moșieri, expropriați. Pentru reformatori, așa cum arată și H. H. Stahl în articolul său privind *Sabotările involuntare*, simpla împrumțărire ar fi fost o

măsură suficientă și eficientă pentru eliminarea dificultăților economice și sociale ale unui stat predominant agrar.

Prima împrumțărire a țărănimii din Principate, din 1864, duce la situația dezastruoasă ce declanșează răscoala anului 1907. A doua împrumțărire, realizată după Primul Război Mondial, nu reușește să obțină nici ea rezultatele așteptate. Este incriminată și ea, de contemporani și nu numai, pentru faptul că ar fi fost efectuată defectuos (în defavoarea țăranilor, ducând la o fragmentare excesivă a proprietății, lăsându-i pe țărani, dar și pe moșieri fără posibilitatea sau interesul de a-și îmbunătăți tehnicile de producție și de a-și spori semnificativ producția ș.a.). Dezbaterile continuă – în tot intervalul cuprins între prima împrumțărire și cel de-al Doilea Război Mondial există voci susținătoare ale unei categorii sau alteia (proprietari mari vs. mici sau exploatații mari vs. mici) și ale capacităților acestora de a contribui semnificativ la creșterea economică și dezvoltarea României (Șandru, 2000). În același interval însă, se conturează tot mai clar o soluție de echilibru pentru această dispută, beneficiind de un larg sprijin – la nivel principial cel puțin – în rândul majorității grupărilor politice – cooperația. Cooperația în agricultură este văzută ca o soluție viabilă pentru problemele spațiului rural românesc, fie că este dorită la nivelul finanțării, aprovizionării pentru producție sau consum, producției propriu-zise sau desfacerii – sau la toate acestea, concomitent.

Ideile cooperatiste pătrund încă din secolul al XIX-lea în rândurile intelectualilor români, promovate fiind de persoane precum Teodor Mehtupciu-Diamant, Ion Heliade Rădulescu, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, P. S. Aurelian (Mladenatz, 1938), dar și Spiru Haret (Rostás, 2000; Larionescu, 2013). În același timp, începând din același secol al XIX-lea, țărănimea se asociază în mod spontan spre a lucra moșiile boierești (Stahl, apud Rostás, 2013, 84). Se constituie astfel în *obști de arendare*, formule cooperatiste ce îi permit să lucreze în mod avantajos, cu bune rezultate, aceste terenuri. Numărul acestora rămâne mic până la începutul secolului al

XX-lea (erau în număr de opt în 1903, arendând aproximativ 5 mii de hectare, cf. Șandru, 1989). Apar, în același timp, un număr tot mai mare de bănci populare sătești, cooperativa de credit luând oarece amploare. Organizațiile cooperatiste câștigă susținere politică în rândurile socialiștilor, poporanștilor, dar și ale liberalilor și chiar conservatorilor la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. În perioada interbelică, susținătorilor politici ai cooperativații li se adaugă și membrii Partidului Național Țărănesc.

Drept urmare a extinderii acestor organizații, dar și a sprijinului politic de care ajung să se bucure, funcționarea lor este legiferată începând cu 1903-1904 și facilitată prin legi succesive din 1905, 1908, 1909, 1910 (Șandru, 1989). Formarea obștilor de arendare ia amploare mai ales după 1908, numărul acestora crescând până la 496 în 1918 (Șandru, 1989, 326). În 1918, în timpul guvernării conservatoare a lui Al. Marghiloman și a ministeriatului lui C. Garoffid în domeniul agriculturii, este promulgată o lege în baza căreia marile proprietăți, mai mari de 100 de hectare, urmau a fi distribuite spre arendare obștilor sătești (Șandru, 1989, 2000). Legea aceasta rămâne în vigoare pentru foarte puțină vreme, până la căderea guvernului conservator. Noua guvernare, liberală, abrogă această lege și promulgă o alta, conform căreia marile proprietăți urmau să fie expropriate, suprafețele astfel rezultate urmând a fi vândute asociațiilor sau cooperativelor țărănești de tipul celor constituite până acum pentru arendare. Noile obști de împroprietărire nu au avut nici ele o viață îndelungată – stârnind nemulțumirea țăranilor, dar și criticile opoziției, ele sunt desființate în 1919. Chiar dacă se purcede la o nouă împroprietărire a țăranilor începând cu 1921, autoritățile încurajează în continuare constituirea de obști de arendare (Șandru, 1989), dar și a altor tipuri de formațiuni cooperatiste. După cea de-a doua împroprietărire, prin măsuri legislative, se organizează instituții ce funcționează în vederea promovării și sprijinirii cooperativații și se încurajează și facilitează, în continuare, constituirea de cooperative. În 1920 și 1923 sunt promulgate legi ale unificării cooperativații (la nivel instituțional),

iar în 1928 intră în vigoare un Cod al Cooperativații, transformat în Lege a Cooperativații în 1929 și modificat în 1930, 1933 și 1935 (Larionescu, 2013; Mladenatz, 1935). Consolidarea bazelor legale și instituționale ale cooperativații în această perioadă reflectă poziția prioritară a acesteia în agenda publică a României Mari. Mai mult, începând cu 1929, în condițiile efectelor puternice ale Marii Crize asupra unei României agrare, propaganda autorităților române pentru constituirea de organizații cooperatiste, în agricultură precum și vehicularea cooperativații de către economiști și oameni politici ca soluție a *chestiunii țărănești* se intensifică (Șandru, 1989).

După 1936, sporește semnificativ conștientizarea problemelor spațiului rural românesc – grație publicării rezultatelor recensământului din 1930, ale cercetărilor monografice, precum și ale unei anchete întreprinse în 1935 de Uniunea Camerelor Agricole din România (Șandru, 2000). Se discută tot mai mult, drept urmare, de o nouă împroprietărire a țăranimii în dauna marilor proprietari. Ideea aceasta este relansată de PNT și preluată apoi de mișcarea legionară (Șandru, 2000). Între timp însă, ideea cooperatistă, promovată în continuare de către instituțiile statului, partidele politice (în special de PNT) și nu numai, ca o soluție viabilă pentru problemele agriculturii țărănești, pătrunde și își extinde, treptat, efectele în rândurile populației. Numărul obștilor de arendare scade semnificativ, ajungând la doar 40 în 1939, în preajma războiului (Mladentaz, 1943, 636, apud Larionescu, 2013, 102). Pe de altă parte, însă, înființarea de cooperative de toate tipurile, în special în mediul rural, ia oarece amploare până în preajma următorului război mondial. Vârful mișcării cooperatiste ar putea fi situat în 1928, an în care existau în România 8.165 de unități cooperatiste (Mladentaz, 1943, 636, apud Larionescu, 2013, 101). Urmează un declin ușor al numărului acestora în perioada Marii Crize, apoi o nouă sporire până în 1938. În 1939 – an de declin numeric – existau în România un total de 5.365 de cooperative, predominant de credit, dintre care 4.616 se aflau în mediul rural, având un număr de 813.902 membri operatori (Mla-

dentaz, 1943, 636, apud Larionescu, 2013, 102). Raportând numărul țăranilor cooperatori în 1939 la datele recensământului din 1930 (Manuilă și Georgescu, 1937, 16) rezultă că aproximativ 5% din țăranime participa la o organizație cooperativă. Un alt calcul ar putea însă să sugereze o amploare mai mare a mișcării cooperatiste rurale în perioada interbelică. Drept beneficiari și participanți la o formă de cooperare ar putea fi considerați nu numai țăranii ce sunt cuprinși nominal într-o asemenea organizație, ci și membrii gospodăriilor acestora, dat fiind caracterul economic aparte al gospodăriei țărănești – acela de întreg, de unitate economică familială de producție și consum. Cu o medie de 4,4 membri ai gospodăriei țărănești (Manuilă și Georgescu, 1937, 14), ar rezulta pentru anul 1939 un număr de aproximativ 3,5 milioane de țărani părtași și beneficiari ai unei forme de cooperare sau 24% din populația rurală a țării.

Statul și cooperarea rurală în cursul războiului

Începutul războiului pe plan mondial în septembrie 1939 va însemna pentru România, într-o primă fază, o amplă mobilizare și concentrare de trupe în interiorul granițelor. Pentru agricultura țării, impactul mobilizării unui număr foarte mare de ostași din rândurile țăranimii va fi unul foarte mare. Acest impact poate fi însă înțeles mai bine în contextul politicii economice externe a României în cea de-a doua jumătate a anilor '30.

În 1934, Germania decide să își reorienteze politica economică și să își consolideze legăturile comerciale cu țările din Sud-Estul Europei, între care și România (Hillgruber, 2007, 175-176). Dorința Germaniei este întâmpinată de cea a regelui Carol al II-lea de a asigura României o piață de desfacere pentru surplusul produselor sale agricole, dar și o înlesnire a importurilor de capital care ar fi facilitat dezvoltarea industriei și agriculturii românești (Hillgruber, 2007, 178). Ca urmare a eforturilor diplomatice ale Guvernului român, în 23 martie 1935 se încheie un prim acord economic cu Germania, ce a

constituit ulterior cadrul pentru numeroase alte acorduri, reglementând schimbul de mărfuri și de plăți între cele două state (Hillgruber, 2007, 177). După anexarea Austriei de către Germania, importante voci politice germane propun drept obiectiv al Reich-ului realizarea treptată a unei uniuni economice și vamale a statelor succesoare ale monarhiei austro-ungare (Hillgruber, 2007, 111). Drept urmare, în noiembrie 1938, la Leipzig, regelui Carol al II-lea i se propune o intensificare a relațiilor economice româno-germane, iar acesta, cu încuviințarea Consiliului de Miniștri, își dă acordul (Hillgruber, 2007). Principiile viitorului acord economic sunt stabilite între reprezentanții germani și mai mulți miniștri români (ai finanțelor, economiei, externelor și înzestrării armatei), sub conducerea directă a regelui (Hillgruber, 2007, 113-114). Deși avantajele acestei înțelegeri revin mai ales Germaniei, România speră să își asigure, grație acordului, dezvoltarea unor ramuri industriale importante (industria petrolului și a armamentului, precum și cea extractivă), prin creșterea participației capitalului german în toate aceste sectoare. Urmărește de asemenea să sporească participația germană în domeniul silviculturii pentru a îmbunătăți exploatarea pădurilor și a elimina dominația evreiască în această ramură economică și să își asigure colaborarea germană în construcția de șosele și căi navigabile. Un punct important pentru România, vital chiar, este facilitarea înzestrării armatei române cu armament german. În privința agriculturii, cele două părți se angajează „să stabilească între ele legături sistematice în vederea adaptării producției românești la necesitățile germane” (Hillgruber, 2007, 113) pentru a facilita exporturile. Noul acord româno-german va fi semnat în 23 martie 1939, fiind un acord-cadru, ale căror prevederi urmau a fi detaliate în contracte separate, pe domenii. Până la izbucnirea războiului vor fi încheiate doar două contracte în acest sens între cele două state, unul în 15 mai, privind colaborarea româno-germană în domeniul silviculturii și agriculturii, și altul în 20 iulie, cu referire la dezvoltarea agriculturii în toate ramurile sale (Hillgruber, 2007, 118). Pentru România agrară, ale cărei exporturi sunt

dominate de produsele agricole, îmbunătățirea și adaptarea producției agricole a României pentru a se alinia necesităților crescute ale Germaniei industriale sunt chestiuni de importanță maximă.

Odată cu începerea războiului, Germania devine interesată în mod special de resursele de petrol ale României. România exportase petrol în Germania, în baza acordurilor economice existente, și până în acest moment – însă în condiții încă foarte dificile pentru Germania. De aceea partea germană propune României un acord vizând facilitarea livrărilor de petrol, în schimbul livrărilor de armament german. Acordul este încheiat în 29 mai 1940. După abdicarea regelui Carol al II-lea și instalarea mareșalului Antonescu în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, Guvernul român negociază un protocol adițional pentru acest acord, semnat de cele două părți în 4 decembrie 1940 (Șandru, 1989, 2000). În baza acestui protocol, Germania urma să producă utilaje și unelte agricole ce urmau a fi achiziționate de România, în baza exporturilor masive de produse agricole și petroliere către Germania (Ciucă, 1998; Hillgruber, 2007; Șandru, 2000). Până în 1944, România va cumpăra în baza acestui acord mai multe mii de mașini agricole și unelte. Spre exemplu, în trei ani numărul tractoarelor disponibile în România a sporit de la 3.896 în 1940 la 9.722 în 1944, înregistrând în total o creștere de aproximativ 150%, comparativ cu creșterea de doar 16% a numărului acestora înregistrată în cei 13 ani anteriori, în perioada 1927-1940 (Șandru, 2000, 52). Alături de înarmarea armatei române, înzestrarea agriculturii românești cu tehnică modernă produsă în Germania este o parte esențială a strategiei României în cursul celui de-al Doilea Război Mondial.

În momentul preluării conducerii statului de către mareșalul Antonescu, România se confrunta cu dificultăți foarte mari în domeniul agricol, cauzate în principal de mobilizarea armatei țării. Mobilizarea determină o lipsă semnificativă de brațe de muncă în agricultură și rechiziții masive de unelte, utilaje agricole și animale de muncă pentru uzul armatei (Șandru, 2000). Acest fapt determină la rândul său o criză în agricultura

României. Criza aceasta este una foarte semnificativă, dat fiind că produsele agricole sunt, alături de petrol, principalele produse de export ale României, că de exporturile realizate depindea importul de armament german pentru o armată română foarte prost dotată în momentul declanșării războiului și că de aceeași producție agricolă depindeau atât armata, cât și populația civilă a României.

Criza din agricultură este legată în primul rând de o criză a marilor moșii, principalele unități producătoare ale agriculturii comerciale românești în acel moment – slab tehnologizate în majoritatea cazurilor, acestea depindeau de mâna de lucru țărănească, riscând să rămână nelucrate, punând astfel sub semnul întrebării soarta armatei, a populației civile și a României întregi în cursul războiului. Nu doar producția marilor exploatații este însă amenințată, ci și cea țărănească, de rechiziționarea căreia statul depinde de asemenea în acest nou context. Iată de ce, în viziunea noului Guvern, singura soluție viabilă a problemelor ample ale exploatațiilor românești de toate categoriile, dincolo de mobilizarea obligatorie a populației rurale pentru muncile agricole și de facilitarea încheierii de tocmeli agricole între țărani și marii moșieri, rămâne introducerea pe scară largă a utilajelor și uneltelor agricole moderne, ce facilitează, în primul rând, realizarea lucrărilor agricole cu un număr mult mai mic de brațe de muncă (Șandru, 2000).

În același timp, chiar și după începerea războiului mondial în 1939, continuă dezbaterile politicianilor și economiștilor privind eficiența economică a exploatațiilor mari și a celor mici și mijlocii, țărănești. Se ridică în contextul acestora, din nou, problema expropriării marilor moșieri și a unei noi împroprietări a țărănimii (Șandru, 2000). Guvernul mareșalului Antonescu respinge această soluție pentru moment, optând în schimb pentru cea a cooperăției. La numai două zile de la venirea sa la putere, Ion Antonescu preconizează în programul său de guvernare, drept soluție pentru problemele agriculturii, înființarea de obști agricole de producție (Șandru, 2000, 24).

Important pentru rezolvarea crizei agriculturii țărănești, acest punct al programului său rămâne însă neaplicat pentru o vreme. Cauza principală o constituie achiziționarea, în primă instanță, a mașinilor agricole importate de Guvern, în baza acordului româno-german din decembrie 1940, de către marii proprietari agricoli (Șandru, 2000, 27). Interesul marilor moșieri pentru acestea crește brusc odată cu criza brațelor de muncă. Depinzând de marii producători, statul român beneficiază de pe urma acestor achiziții. Însă, după intrarea României în război, în 1941, lipsa brațelor de muncă, dar și a inventarului viu și mort al exploatațiilor țărănești se acutizează, foarte mari suprafețe de teren, aflate în proprietatea țăranilor, riscând să rămână nelucrate. Se urgencează astfel și necesitatea de a îmbunătăți situația exploatațiilor țărănești, ce nu aveau, individual, nicidecum resursele necesare pentru a accesa tehnica agricolă modernă. Una dintre principalele rațiuni ale sprijinirii cooperării țăranilor pentru a-și lucra împreună terenurile sau pentru a arenda marile moșii era facilitarea accesului lor la mașinile agricole moderne, ce-ar fi favorizat eficientizarea și sporirea producției și ar fi diminuat nevoia de brațe de muncă. În acest context, în 18 iunie 1941, mareșalul Antonescu lansează un apel către săteni spre a se uni și a întemeia obști agricole. În cuvintele mareșalului:

„Trebuie să vă adunați în obștii. Pentru că nu pot să dau fiecăruia dintre voi unelte și nici nu se poate risipi - pentru fiecare din micile voastre loturi - tractoare, batoze și altele. Fiecare dintre obștii se va obliga față de Stat să îngrijească uneltele primite, iar fiecare dintre voi se va îndatora să cultive pământurile după îndemnul de muncă date de Stat.” (Antonescu, apud Chiriacescu, 1944).

Din acest moment, statul inițiază campanii de propagandă pentru asocierea țăranilor în obști. După cum informează I. P. Manolescu, „de atunci s-a dat sătenilor, prin presă, diferite îndemnuri de a se constitui în obști și s-a scris scoțându-se în evidență importanța obștilor” (Manolescu, 1942, 65)¹.

Inițial, toate asociațiile țărănești înființate vor funcționa în baza legislației cooperatiste aflate încă în vigoare. În 24 iunie 1942 însă, Guvernul Antonescu adoptă *Decretul-lege numărul 488 pentru organizarea obștilor agricole*, conceput de vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, și de ministrul curent al agriculturii, Aurelian Pană. Prin acest decret este instituționalizat conceptul de obște agricolă propus de Ion Antonescu în 1941. Obștile sau obștile agricole create în baza acestui decret urmau a fi asociații cooperatiste de producție – și nu numai – cărora le este permis și să arendeze sau să achiziționeze terenuri spre a le lucra, beneficiind de înlesniri pentru achiziționarea de unelte și mașini agricole de la stat, acceptând, în schimb, obligația de a-și lucra terenurile și îndrumarea (intervenția) statului în activitatea lor (Șandru, 2000, 25; Chiriacescu, 1944). Concret, membrii obștilor agricole se angajau să lucreze pe proprietățile lor, după un plan de cultură – cu semințe selecționate oferite de stat, cu lucrările agricole diverse făcute la timpul stabilit de autoritățile îndrumătoare; în cazul în care doreau, puteau să accepte un plan de cultivare pe tarlale a proprietăților lor, practicând o comasare și o rotație a culturilor pe tarlale; producția realizată aparține proprietarilor, individual, aceștia având dreptul de a o valorifica după cum doresc; ei au însă posibilitatea, prin Obște, să își valorifice în comun producția; din câștigurile realizate, obștenii sunt datori a plăti Obștei o contribuție de 500 de lei pentru fiecare hectar deținut (Chiriacescu, 1944). Statul încearcă să asigure astfel necesarul de produse agricole pentru consum, rechiziții, aprovizionarea armatei și export. Inițial sunt înființate, la inițiativa statului, 44 de obștii model, în fiecare județ al țării, cărora statul le oferă gratuit utilaje și unelte (Chiriacescu, 1944). Ulterior, noile obști înființate primesc facilități pentru cumpărarea acestora – au dreptul să le achiziționeze printr-un credit pe 5 ani, plătind un avans de 20% și o dobândă anuală de 3,5% (Șandru, 2000; Carabella, 1942).

Odată cu legislația pentru organizarea obștilor agricole, mișcarea cooperatistă din România este impulsionată încă o dată prin forța politicii de intervenționism economic a statului. Promo-

varea cooperăției în spațiul rural de către stat în perioada guvernării Antonescu este puternică – începând din 1941, statul hotărăște să arendeze terenurile agricole pe care le deține doar organizațiilor cooperatiste (Șandru, 1989); în condițiile exporturilor masive de produse agricole către Germania, vânzarea alimentelor procesate industrial în sate este raționalizată din 1941 și se realizează exclusiv prin cooperative-obști (Șandru, 2000); distribuirea mașinilor și uneltelor agricole importate de stat se realizează, după cum am arătat, doar către cooperative, prin Institutul Național al Cooperăției. Începând din 1941 se înființează numeroase *Asociații de cumpărare și exploatare de tractoare și mașini agricole* ce fac achiziții prin acesta. În 1944, conform unei comunicări a mareșalului Antonescu, ar fi existat în România, alături de 122 de obști, 109 cooperative și 195 de asociații agricole cu profiluri diferite, toate înființate cu scopul de a achiziționa și exploata noile mașini agricole (Antonescu, 1944 apud Șandru, 2000, 26). Situația obștilor agricole înființate în baza Decretului 488/1942 nu este însă perfect clară – în articolul publicat în 28 ianuarie 1944 în cotidianul *Curentul*, Em. Chiriacescu, șeful Secției Obștilor Agricole din Ministerul Agriculturii și Domeniilor în acel moment, susține că, până la data publicării articolului, se înființaseră 272 asemenea obști (Chiriacescu, 1944). Date privind procentul de teren arabil al României exploatat de aceste organizații, numărul proprietarilor de teren înscrși în acestea și al membrilor gospodăriilor părtașe la noua formă de cooperăție nu ne sunt disponibile. Putem afirma însă, cu certitudine, că, într-adevăr, cooperăția agricolă, mai ales cea de producție, este forma „dorită și preconizată de către organele noastre de răspundere” (Stahl, apud Rostás, 2013, 84) în cursul celui de-al Doilea Război Mondial.

Henri H. Stahl și mișcarea cooperatistă

În 1919, la doar 18 ani, H. H. Stahl îl cunoaște pe Virgil Madgearu (Stahl, 1984), principalul teoretician al doctrinei politice a Partidului Țărănesc, respectiv a Partidului Național Țărănesc, pe atunci la începutul carierei sale politice.

Madgearu ținea în acea perioada prelegeri serale de economie politică pentru formarea viitorilor conducători de cooperative la liceul „Mihai Viteazu” din București (Stahl, 1984, 30-31). Aflat în același liceu pentru a preda un curs de stenografie, Stahl este invitat de Madgearu să îi stenografieze cursul, făcând astfel cunoștință și cu ideile acestui important promotor al cooperăției. Pentru Stahl, Madgearu „se arăta a fi un foarte mare profesor” (Stahl, 1984, 31), „de o claritate excepțională” (Rostás, 2000, 48).

Nu doar teoreticienii țărăniști îl atrag pe Stahl spre a deveni un susținător al cooperăției. Un rol foarte important în formarea sa îl vor avea simpatiile sale puternice pentru mișcarea socialistă, în forma sa social-democrată. Tot de timpuriu, Stahl este atras de ideile socialiștilor, pe care le accesează, inițial, prin scrierile lui Constantin Dobrogeanu-Gherea și prin intermediul fratelui său, Șerban Voinea, membru marcant al Partidului Social Democrat (Rostás, 2000). Voinea îi facilitează și accesul la librăria social-democraților, de unde Stahl își procură cărți și unde cunoaște câțiva importanți membri ai PSD-ului, sub îndrumarea cărora își formează opiniile politice. Mai apoi, membrii facțiunii austro-marxiste a mișcării socialiste, cunoscuți de Stahl la Viena sau în țară, vor avea și ei o influență semnificativă în formarea sa politică.

Stahl devine însă un socialist oarecum atipic – pasionat nu de interesele și problemele proletarietului industrial, ci de cele ale țărânimii. Din sfera teoriilor social-democraților privind istoria și viitorul omenirii, Stahl este interesat în principal de viziunea lor privind țărâtimea. Citește lucrările tuturor teoreticienilor influenți ai vremurilor sale și își formează o opinie proprie, ce poate fi reconstituită, cel puțin în parte, pe baza afirmațiilor sale din discuțiile sale din anii '80 cu Zoltán Rostás (Rostás, 2000). Precum vasta majoritate a social-democraților, Stahl privește cooperăția ca fiind principala cale de ridicare a standardului de viață al țărânimii și de creștere economică în ramura agricolă. Cele mai eficiente forme de cooperăție, din punctul său de vedere, sunt cele de producție, create prin arendare (vechile obști de arendare, așadar) sau prin uti-

lizarea în comun a mijloacelor de producție. Nu respinge însă nici cooperativele de vânzare sau cumpărare.

O concordanță semnificativă există între opinia țărănistă privind importanța cooperăției în satele românești și cea a social-democraților români. Spre deosebire de țărăniști și precum toți social-democrații, însă, H. H. Stahl consideră că organizarea acestor cooperative nu este o cale eficientă și suficientă pentru eliminarea definitivă a capitalismului. Consideră, de asemenea, spre deosebire de teoreticienii țărăniști, capitalismul însuși, ca etapă și realitate istorică, ca fiind de neocolit în calea spre socialism. Cooperativele rămân pentru Stahl doar o formă de apărare în fața capitalismului și o modalitate de a îmbunătăți semnificativ situația țărănimii. Apoi, la fel precum promotorii țărăniști ai cooperăției, social-democrații români, între care și Stahl, susțin ideea proprietății de muncă a țăranilor – proprietatea asupra mijloacelor de producție, precum și asupra produselor muncii lor este și trebuie să fie în mâinile celor ce lucrează propriu-zis, anume ale țăranilor. Spre deosebire de țărăniști însă, social-democrații au ca țel îndepărtat tranziția de la cooperativele de producție în care se menține, dincolo de forma asociativă, proprietatea individuală asupra mijloacelor de producție, către cooperative în care mijloacele de producție sunt proprietate colectivă, a obștei. În fine, în concepția lui Stahl, țăranii cooperatori ar trebui să fie liberi să decidă asupra producției pe care o realizează și asupra modului de împărțire între ei a rezultatelor muncii lor.

Începând cu 1926, odată cu intrarea în rândurile Școlii Sociologice de la București, H. H. Stahl pășește într-un nou mediu în care este promovată cooperăția. Astfel, în cadrul Institutului Social Român – fondat și condus de Dimitrie Gusti, cu participarea liderului țărănist Virgil Madgearu – funcționa și o Secție de Studii Cooperative, ce publică, periodic, un Buletin al său (IȘSR, 1944). Articole privind mișcarea cooperatistă din România apar și în alte publicații patronate de Institutul Social Român, cu care sunt familiarizați și în care publică și membrii Școlii, inclusiv H. H. Stahl – Arhiva pentru

Știința și Reforma Socială și Sociologie Românească (IȘSR, 1944). Dimitrie Gusti însuși ocupă funcția de președinte al Oficiului Național al Cooperăției (Vulcănescu, 1936). Mai mult chiar, Școala include cooperăția în viziunea sa privind dezvoltarea rurală, promovând-o în mod programatic drept soluție a problemelor economice ale satelor (Apolzan, 1945; Golopenția, 2002; Stahl, 1935) prin acțiunea Echipelor Regale, dar și prin Serviciul Social – în cadrul cărora Stahl are un rol important, central chiar.

Mai mult însă, participarea sa la cercetările monografice întreprinse de Școala Sociologică de la București îi permite lui Stahl să cunoască nu doar problemele spațiului rural – între care principalele erau, în opinia sa, sărăcia și bolile –, ci și potențialul de dezvoltare pe care acestea încă îl mai aveau. Cu prilejul cercetărilor monografice, Stahl cunoaște realitatea satelor devălmașe românești. În organizarea acestora el află potențialul unor comunități solidare, capabile să își gestioneze, prin obște, problemele și dezvoltarea, potențial demn de reactualizare și consolidare prin cooperăție.

Așadar, contactul cu ideile cooperatiste social-democrate, dar și cu cele țărăniști, cu propaganda cooperatistă a Școlii conduse de Dimitrie Gusti, precum și cu supraviețuirile obștilor devălmașe românești îl conving pe H. H. Stahl de beneficiile pe care cooperăția le-ar aduce țărănimii române, acesta devenind, în cele din urmă, prin acțiunile pe care le derulează ca parte a Școlii și nu numai, un promotor al cooperăției. Aceasta în contextul celui de-al Doilea Război Mondial, în care, din rațiunile indicate anterior, statul român intervine mult mai activ în promovarea soluției cooperatiste pentru spațiul rural românesc, iar diferite grupări politice, așa cum vom vedea, se aliniază în susținerea acesteia.

Ecoul

În 15 ianuarie 1944, într-o notă a Serviciului Special de Informații din România, este menționat cotidianul *Ecoul* (nota este recuperată din Arhiva C.N.S.A.S., vol. 34, f. 138 și publicată în Buzatu și Bichineț, 2005, 259-260). Nota conține

ne câteva supoziții privind substratul politic al acestei publicații. Analizând contextul în care este scrisă și actorii politici menționați în ea putem afla un prim indiciu privind motivele pentru care H. H. Stahl acceptă să scrie pentru acest cotidian despre obștile agricole și dezvoltarea spațiului rural românesc la începutul anului 1944.

Conform acestei note, în ianuarie 1944, între Partidul Național Țărănist și cel Social Democrat se duceau, de mai mult de șase luni, tratative pentru fuzionare și consolidarea forțelor lor politice. Acestea stagnează însă „din cauza unei abile manevre a D-lui Gheorghe Tătărescu, care intenționează să atragă pe social-democrați” (Buzatu și Bichineț, 2005, 259-260). Acesta, se zvonește în cercurile țărăniste, face demersuri pentru a pune „bazele unui partid social-liberal împreună cu Dl. Profesor M. Antonescu, actualul vicepreședinte al Consiliului de Miniștri” (Buzatu și Bichineț, 2005, 260). Mai departe aflăm că:

„Se spune că unul din agenții care fac legătura între social-democrați ar fi și Dl. Mircea Grigorescu, căruia Dl. Gafencu, pe care M. Grigorescu l-a vizitat de mai multe ori la Geneva în cursul trecutului an, i-ar fi dat sfatul fortificării unuia din marile partide existente prin fuziunea cu social-democrații. *Ecoul*, după câte se spune în cercurile maniste, n-ar fi decât organul de presă al acestui viitor partid Tătărescu - Mihai Antonescu - Gafencu și social-democrații.” (Buzatu și Bichineț, 2005, 260).

Ecoul ar fi fost proiectat, așadar, pentru a deveni organul de propagandă al unei alianțe politice noi, una social-liberală. În baza documentelor istorice disponibile, nu este deocamdată posibilă demonstrarea dincolo de orice îndoială a acestui fapt. Însă, conform celor disponibile, pare destul de probabilă constituirea sa în acest sens. Rațiunile ce ar fi stat în spatele înființării *Ecoului* pot fi descoperite, în primul rând, pornind de la o analiză a contextului istoric al momentului. Mai mult, legăturile existente între persoanele cuprinse în această notă, precum și consensul ideilor celor patru și ale liderilor stângii românești

în mai multe chestiuni ce țin de politica externă și internă a României fac plauzibilă colaborarea lor politică și fondarea unei publicații proprii – *Ecoul*.

În decembrie 1943 România este marcată de disputele în jurul problemei ieșirii țării din război – dar și a preluării puterii după acest moment. Scena politică este dominată de două grupări principale, ce par demarcate de o linie ce separă clar și fără echivoc Puterea, respectiv Guvernul Antonescu, de Opoziție, constituită din PNL-Brătianu și PNȚ și dominată de figura lui Iuliu Maniu. În realitate însă, dincolo de vociferarea opoziției împotriva regimului antonescian, a dictaturii sale și a aparentei voințe implacabile a acestuia de a continua războiul contra U.R.S.S.-ului dincolo de Nistru, există în sfera politicii românești un consens larg în jurul necesității de a scoate România din război (Hillgruber, 2007; Ciucă, 1998; Buzatu, 2005). Negocierile pe care Opoziția le poartă în nume propriu pentru ieșirea din război se realizează cu încuviințarea și apoi cu știința Guvernului (Hillgruber, 2007; Ciucă, 1998; Ion, 2003)². Mai mult, mareșalul Antonescu însuși invită Opoziția să preia Puterea și să iasă din războiul contra U.R.S.S. (Ciucă, 1998; Hillgruber, 2007) – aceasta însă refuză.

În același timp însă, liberalul Gheorghe Tătărescu, în acel moment exclus din PNL, încearcă să creeze o nouă mișcare politică, respectiv un bloc în numele căruia să negocieze ieșirea României din război³. Gruparea Tătărescu încearcă să pășească pe o cale conciliatoare, incluzând în planurile sale și membrii Guvernului, dar și pe cei ai Opoziției PNL-PNȚ. Tătărescu este convins, în primul rând, că lupta împotriva U.R.S.S.-ului este o greșeală fatală și că, după război, U.R.S.S. „va fi factorul decisiv în această zonă a Europei”, motiv pentru care este nevoie de o nouă politică externă, de înțelegere și colaborare cu această mare putere (Ion, 2003, 30-31). Crede apoi că armistițiul trebuie să fie negociat direct cu sovieticii. În planul politicii interne convingerea sa, exprimată începând din 1943 (Ion, 2003) este aceea că, după război, va fi nevoie de reforme radicale – aceasta pentru

a asigura o pacificare socială, necesară pentru reconstrucția națională, astfel încât România să devină o țară a *libertății*, a *dreptății sociale* și a *prosperității* (Ion, 2003, 30).

Începând din mai 1942, Tătărescu este îndemnat să inițieze o nouă mișcare politică (Ion, 2003, 31). În iarna lui 1942, el face demersuri pe lângă Guvern, într-o încercare de a obține o cedare a puterii în mâinile sale și a grupării pe care încearcă să o înfripe, noul Guvern urmând să îi includă și pe cei doi Antonești (Ion, 2003, 32). Mihai Antonescu ar fi urmat să fie numit ministru al Internelelor în acest nou Guvern, iar Ion Antonescu ar fi avut puteri mult reduse. Se bazează în acest scop pe sprijinul unor oameni ce fac parte din Guvern, dar și al unor liberali – printre aceștia, în special Ionel Vântu, dată fiind prietenia strânsă a acestuia cu Mihai Antonescu, fost membru PNL și el (Ion, 2003, 32). Planul acesta al lui Tătărescu nu se realizează însă și nu cunoaștem cum a fost primit în cercurile Guvernului.

Din primăvara lui 1943, Tătărescu se concentrează pe realizarea unei coaliții care să încerce să scoată România din război. Se adresează în acest scop, inițial, principalelor partide de opoziție, PNL și PNȚ – este însă refuzat categoric, dată fiind antipatia nutrită față de el de liderii acestora. Se reorientează, apoi, către partidele de stânga din țară, cu care negociază constituirea unui bloc în numele căruia urma să scoată România din războiul cu U.R.S.S. și cu care să preia, ulterior, puterea. În decembrie 1943 ia legătura cu Mihai Antonescu (Ion, 2003, 47) cu care va avea mai multe întrevederi, în principal în casa profesorului Ion Fițescu (Ion, 2003; Ciucă, 1998). În urma întrevederilor și discuțiilor dintre cei doi oameni politici, membrii P.N.L. și P.N.Ț. devin îngrijorați, preocupați de o posibilă alianță politică între Mihai Antonescu și Gh. Tătărescu (Buzatu și Bichineț, 2005; Ion, 2003). În cercurile lor se răspândește și vestea negocierilor duse între Tătărescu și partidele de stânga și intenția acestora de a crea o alianță social-liberală (Ion, 2003, 47). În decembrie 1943 apare pentru prima dată și *Ecoul*.

Peste câteva luni, tratativele lui Tătărescu pentru constituirea unui bloc de partide în nu-

mele cărora să poarte negocierile au succes. Se constituie astfel, în 26 mai 1944, Coaliția Național Democrată prin concursul reprezentanților P.C.R. (Lucrețiu Pătrășcanu), P.S.D. (Constantin Titel Petrescu), Partidului Socialist Țărănesc (Mihai Ralea), Partidul Naționist Democrat (dr. Petru Topa) și P.N.L. - Gheorghe Tătărescu. Discuțiile cu Constantin Titel Petrescu fuseseră inițiate încă din vara lui 1943 (Ion, 2003, 54). Cu membrii celorlalte partide din bloc discuțiile sunt inițiate mai târziu – cu Mihai Ralea, desprins din aripa stângă a P.N.Ț.-ului, întemeietor al unui nou partid, socialist-țărănesc, în ianuarie 1944, cu Lucrețiu Pătrășcanu, liderul partidului comunist cam în aceeași perioadă și cu dr. Topa în mai 1944 (Ion, 2003, 51-52). Mihai Antonescu păstrează pe parcursul lui 1944 legăturile sale cu Tătărescu și, prin acesta, cu ceilalți lideri ce urmau să constituie acest bloc al stângii. În iulie 1944, Ioan Hudiță, membru P.N.Ț. îi reproșează lui Mihai Antonescu tocmai aceste legături (Ion, 2003, 48), iar în iulie 1944 Iuliu Maniu reproșează menținerea acestor legături lui Lucrețiu Pătrășcanu, cu partidul căruia încheiasese și el, în numele P.N.Ț., o alianță în 20 iunie.

În acest moment, putem avea cel puțin trei certitudini. Prima este cea a unei colaborări în privința chestiunilor de politică externă a României, cel puțin la nivelul unor discuții și a schimbului de informații, între Mihai Antonescu, Gheorghe Tătărescu și liderii stângii. Cea de-a doua certitudine este cea a deschiderii lui Gh. Tătărescu față de o viitoare colaborare cu membrii Guvernului, cel puțin cu Mihai Antonescu. A treia este certitudinea privind intențiile lui Tătărescu de a construi o mișcare politică încă din 1942 și, începând cu 1943, de a îi da un caracter puternic reformator, social-liberal. Există alte dovezi însă ce ar putea să confirme supozițiile membrilor Opoziției (P.N.L.-P.N.Ț.) și ale Serviciului Special de informații privind *Ecoul* și substratul său politic?

În primul rând, în lipsa unor dovezi directe, ar putea fi grăitoare indiciile privind eventuala adeziune la principiile politice comune a persoanelor indicate în nota S.S.I. În fapt, cel puțin în ceea ce privește politicile adresate țărănimii,

Mihai Antonescu, Gheorghe Tătărescu, dar și stânga românească, în special P.S.D.-ul, au opinii comune. În interogatoriul din procesul ce îi este intentat în 1946, Mihai Antonescu declară că Guvernul avea intenții privind realizarea unei reforme agrare ample încă din 1941, reformă la care este însă nevoit să renunțe datorită circumstanțelor nefavorabile ale războiului (Ciucă, 1998, 99). M. Antonescu susține atunci că problema proprietății ține de fapt de reorganizarea producției - propune în acest context organizarea obștilor agricole (Ciucă, 1998, 100). La sfârșitul lui 1943 însă, când mareșalul consideră, pentru o vreme, că va reuși să încheie armistițiul dorit și va putea apoi să rămână mai departe în Guvern, M. Antonescu discută cu acesta măsurile ce s-ar impune în noul context. Printre acestea, reforma agrară, ce ar fi presupus în viziunea lor exproprierea drastică a marilor moșieri, constituirea unui fond al proprietăților statului și o nouă împroprietărire (Ciucă, 1998, 101). M. Antonescu consideră, mai departe, că „reformele sociale înaintate sunt necesare pentru păstrarea ordinii după război” (Ciucă, 1998, 103). Gheorghe Tătărescu împărtășește aceleași opinii politice, părând, de altfel, a fi un susținător al continuării politicii susținute de Guvernul Antonescu în sfera agriculturii. Susținător al unor ample reforme sociale după război se arată din 1943. În ceea ce privește concepțiile sale politice privind țărâניה, ele sunt exprimate și promovate de către Tătărescu însuși și doctrinarii P.N.L.-Tătărescu în 1945 – o nouă împroprietărire a țărânimii prin exproprierea marilor moșii, inițiative și sprijin din partea statului pentru îndrumarea țărânimii, dezvoltarea învățământului agricol, facilitarea accesului țărânimii la tehnica agricolă modernă (Ion, 2003, 114). Mai mult, „instrumentul de realizare a acestui program trebuia să fie, în fiecare sat, obștea liber consimțită și organizată pe baze cooperatiste” (Ion, 2003, 114). Programul politic al P.S.D.-ului în acest domeniu este și el perfect compatibil – o nouă împroprietărire, respectarea proprietății de muncă, susținerea cooperăției de producție, mecanizarea agriculturii, îmbunătățirea practicilor agricole prin educație și cu îndrumarea statului (Rădăceanu, 1945). Un

alt aspect important în care M. Antonescu, Gh. Tătărescu și stânga românească sunt de acord este necesitatea negocierilor directe cu sovieticii, duse chiar pe teritoriul U.R.S.S. M. Antonescu este dispus să trimită aici negociatori din gruparea Tătărescu însă proiectele în acest sens sunt, în cele din urmă, abandonate sau respinse – dintr-un motiv sau altul. Date fiind similitudinile de program politic, fie ele doar în ceea ce privește concepția privind dezvoltarea rurală, punerea bazelor unui partid social-liberal la inițiativa lui Gh. Tătărescu, împreună cu Mihai Antonescu și recrutând adepți din rândurile stângii pare mai plauzibilă.

De ce ar fi fost însă tocmai *Ecoul* organul de propagandă al acestei mișcări politice? Aceeași notă a S.S.I. îl menționează pe Mircea Grigorescu, directorul *Ecoului*. M. Grigorescu, așa cum vom vedea, are o orientare politică ce este compatibilă cu cele ale lui M. Antonescu și Gh. Tătărescu. Mai mult, el servește drept om de legătură în relația M. Antonescu - Gr. Gafencu.

Absolvent al Facultății de Drept, jurist așadar, Mircea Grigorescu se dedică totuși unei cariere în presă (Neagu, 2008). Indicii privind orientarea sa politică, aparent de centru-stânga, transpar, într-un prim rând, din alegerea unora dintre cotidienele pentru care lucrează sau publică – Adevărul, Dimineața, Cuvântul Liber, Facla, Stânga, chiar și Timpul (Neagu, 2008) – cel din urmă aparținând lui Grigore Gafencu, țărănist de aripă stângă. Mircea Grigorescu face parte și din gruparea Criterion, participând la un simpozion al acesteia din 18 octombrie 1932 cu o prezentare despre *Lenin în lumina propagandei* (Vulcănescu, 2005, XCII) și ocupând funcția de secretar de redacție pentru revista *Criterion* (Neagu, 2008). Cunoscându-l pe Grigorescu, Mircea Vulcănescu îl plasează pe acesta printre marxiști în 1934, încadrându-l între cei „formați de-a dreptul în disciplina marxistă” (Vulcănescu, 2005, 20). Orientarea sa politică face plauzibilă participarea sa la o inițiativă de promovare a ideilor unei grupări ce include și stânga românească, precum și rolul său de mediator între M. Antonescu, Gh. Tătărescu și social-democrați. Apoi, dată fiind orientarea politică a acestuia,

precum și participarea sa la activitatea *Criterionului*, se explică o parte din rațiunile alegerii lui Stahl, de orientare social-democrată, membru al *Criterionului* de asemenea, de a scrie în *Ecolul* condus de Grigorescu.

Pot fi stabilite, apoi, conexiuni între M. Grigorescu, Mihai Antonescu și Grigore Gafencu. Existența unei legături între M. Grigorescu, redactorul-șef al *Timpului* și Grigore Gafencu, proprietarul acestui ziar este clară. Cunoscut este, de asemenea, faptul că M. Grigorescu îl vizitează pe Grigore Gafencu în Elveția de mai multe ori în cursul războiului, discutând situația *Timpului*, dar și situația generală a țării (Gafencu, 2008). Faptul că acesta i-ar fi sugerat lui Grigorescu să contribuie la consolidarea unui partid prin fuziunea cu social-democrația rămâne însă, pentru moment, lipsit de o altă dovadă documentară.

Mai interesant chiar este că, tot în timpul războiului, *marxistul* Mircea Grigorescu este consilier ministerial și directorul pentru Presa Internă al Ministerului Propagandei condus de Mihai Antonescu (Ciucă, 1998; Neagu, 2008). Mihai Antonescu îl cunoscuse pe Mircea Grigorescu în perioada în care Grigorescu lucra la *Adevărul*, ziar al stângii românești în care publica din când în când și în redacția căruia avea numeroși prieteni, conform spuselor sale (Ciucă, 1998, 106). Este probabil grăitoare pentru determinarea orientării politice a lui M. Antonescu strânsa colaborare între cei doi, precum și activitatea lui Antonescu la *Adevărul*. Apoi, Mircea Grigorescu va servi, conform declarațiilor lui M. Antonescu în procesul din 1946, drept intermediar între acesta și Grigore Gafencu în mai multe chestiuni – finalizarea unei operații comerciale între Gafencu și Ministerul Economiei Naționale (Ciucă, 1998, 134); excepția de la mobilizare pe care Gafencu o primește în ianuarie 1943 (Gafencu, 2008, 198); propunerea de vânzare a unor acțiuni ale (sau tuturor acțiunilor) ziarului *Timpul* către Mihai Antonescu, după ianuarie 1943 (Ciucă, 1998, 134). Dincolo de aceste trei chestiuni, între Gr. Gafencu și M. Antonescu colaborarea se limitează, în lumina documentelor

disponibile, la un schimb de informații și de opinii privind politica externă a României. Cei doi au însă opinii comune în mai multe privințe, în special către sfârșitul războiului, dintre care amintim – entuziasmul pentru ideea unei Europe unite (Hillgruber, 2007; Chinezu, 2004; Gafencu, 2007); necesitatea aflării unei căi de comunicare cu U.R.S.S. și a negocierii directe, la Moscova, a unui armistițiu cu aceasta în numele unui bloc politic autohton (Ciucă, 1998; Gafencu, 2008); credința în rolul important pe care îl va avea U.R.S.S.-ul în Sud-Estul Europei după război (Gafencu, 2000, 2008); considerarea României și a statelor dintre Marea Baltică și cea Neagră drept o barieră de apărare a Europei împotriva expansiunii sovietice (Ciucă, 1998; Gafencu, 2000). Dincolo de ideile privind politica internă compatibile cu cele ale stângii românești, M. Antonescu și Grigore Gafencu au așadar în comun și câteva principii privind politica externă a României, între care îl putem sublinia aici pe acela al necesității de a negocia direct, la Moscova, cu sovieticii, în numele unui bloc al opoziției. În acest punct ideile lor se confundă și cu cele ale lui Gh. Tătărescu.

Dacă apariția *Ecolului* se poate explica prin legăturile dintre M. Antonescu, Gh. Tătărescu, Mircea Grigorescu și Grigore Gafencu în contextul momentului, decizia lui Stahl de a scrie în paginile acestui cotidian poate fi motivată de mai mulți factori. În primul rând, există o compatibilitate de idei politice între Stahl și Grigorescu. Există apoi o compatibilitate de viziune politică între H. H. Stahl, sociolog social-democrat, și M. Antonescu, Gh. Tătărescu și chiar țărănistul Grigore Gafencu în ceea ce privește politicile necesare pentru dezvoltarea spațiului rural românesc. Sprijinirea cooperăției, a mecanizării agriculturii, a comasării și a funcției de educare și îndrumare a statului în raport cu țărănimea agricultoare sunt principii politice comune tuturor acestora. Stahl pare chiar a fi de acord și cu gândirea lui Gr. Gafencu și M. Antonescu în planul politicii externe a României, după cum sugerează ideile pe care le împărtășește în articolul *La răscrucea împărățiilor*

moarte – poziția dificilă a României, la intersecția intereselor unor mari puteri cu ambiții imperiale; tradiția și importanța relațiilor ei cu țările occidentului; rolul ei de barieră a unei Europe unite, solidare, în fața pericolului bolșevic. Nu putem merge însă atât de departe și să afirmăm că H. H. Stahl scrie în *Ecoul* deplin conștient de planurile pentru viitorul României ce ar fi stat în spatele acestui cotidian, transformându-se voluntar într-o voce a propagandei mișcării ce s-ar fi înfiripat în acel moment. Putem emite însă o ipoteză, ce pare a fi cea mai plauzibilă în lipsa altor dovezi. Fiind atras puternic de tematica dezvoltării rurale și de acord cel puțin parțial cu politicile de dezvoltare conturate de guvernarea Antonescu, convins de M. Grigorescu – nu știm cu ce argumente – Stahl decide să scrie în *Ecoul*. Nu face însă o simplă propagandă pentru acestea – le supune unei analize critice, evidențiindu-le nu doar avantajele, ci și potențialele puncte slabe, invitând opinia publică, dar și pe cei cu putere de decizie să ia în considerare toți factorii necesari pentru reușita lor. Mai mult chiar, Stahl aduce un aport propriu, rezultat din experiența cercetării sociologice a Școlii, dar și din demersurile proprii ale acesteia pentru promovarea dezvoltării rurale, sugerând căi de îmbunătățire a politicilor curente. Nu putem ști dacă H. H. Stahl avea vreo certitudine în ceea ce privește impactul celor scrise într-o viitoare guvernare a României sau în actuala. Consideră însă cu siguranță oportun – și probabil de datoria sa – să scrie despre aceste lucruri. Este totuși curios că, într-un moment în care soarta războiului nu era totuși definitiv decisă, în care România încă era angajată în luptă, H. H. Stahl și Octavian Neamțu scriu în *Ecoul* punând în discuție dezvoltarea viitoare a României, după război. Poate că avansul trupelor sovietice le indică acestora o proximă înfrângere a Germaniei sau un proxim armistițiu. Rămâne totuși posibil ca aceștia să fi fost la curent cu încercările curente ale politicienilor români de a se alia, de a schimba politica externă a țării, de a scoate România din război și de a modifica politica internă a României într-o direcție compatibilă cu viziunea sociologilor români.

Henri H. Stahl în chestiunea dezvoltării rurale românești

Fără a dezgropa aceste pagini mai puțin cunoscute ale istoriei politicii externe și interne (în special cea de dezvoltare rurală) românești până în 1944, scrierile lui H. H. Stahl din cotidianul *Ecoul* ar fi putut să pară un simplu episod interesant al gândirii sociologului Stahl. Izolate, extrase din contextul în care sunt scrise, aceste texte pot oferi cititorului o imagine iluzorie a unei viziuni personale, deplin originale a lui H. H. Stahl în privința dezvoltării rurale românești. Reintegrate, ele conferă imaginea unui sociolog actant într-un context istoric aparte, comentând politicile de dezvoltare rurală ale momentului și adăugându-le completări din bagajul opiniilor, valorilor, experienței proprii. Analizată astfel, viziunea sa privind dezvoltarea rurală poate fi înțeleasă ca fiind rezultatul unei interacțiuni complexe între traseul vieții sociologului Stahl, rețele sociale, ideologii și acțiuni politice și relații internaționale – ce se derulează într-un anumit context, o anume succesiune istorică. Acțiunile lui Stahl și concepția sa în chestiunea dezvoltării rurale, locul lor în ansamblul mai amplu al istoriei, precum și impactul lor pot fi înțelese și cunoscute realmente doar astfel – reintegrate în contextul în care s-au manifestat.

Putem purcede în acest moment la o scurtă expunere a concepției lui H. H. Stahl, așa cum se regăsește ea expusă în paginile *Ecoului* în perioada ianuarie-martie 1944. În *Răfuiala cu scopurile noastre* (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 95-99), acesta pune în discuție, din nou, obștile agricole, ale căror scopuri, arată el, nu sunt încă suficient de clare populației – după cum nici lui însuși nu îi sunt. Făuritorii politicilor românești trebuie, arată el, să își pună realmente problema lămuririi acestora. Dezvoltarea vizată prin constituirea acestor obști, susține Stahl, trebuie să fie realizată în beneficiul unor straturi largi ale populației. Ea nu se obține simplist – nu se poate obține doar prin împroprietărire; nu este asigurată doar prin creșterea producției la hectar, promovată puternic în epocă, așa cum am arătat. În

fapt, dezvoltarea în viziunea sociologului Stahl implică mult mai mult decât dezvoltarea economică – ea presupune îmbunătățirea stării de sănătate a țărănimii și sporirea accesului acesteia la bunuri culturale și morale.

În *Tractorul* (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 113-117), Stahl salută demersul guvernamental de facilitare a înzestrării țărănimii cu utilaje agricole moderne, în special cu tractoare. Pentru că acestea nu pot fi nici achiziționate nici utilizate în condițiile fragmentării puternice a loturilor țărănești, Stahl prezintă soluția comasării terenurilor țărănimii pe parcursul lunilor de lucrări agricole. Aceasta s-ar face într-o continuitate cu modelul raclelor vechilor sate devălmașe și cu tradiția tovărășiilor de plug. În acest fel:

„Vechile tovărășii de plug, asociere a unui grup restrâns de plugari, se vor transforma în tovărășii de tractoare care vor cuprinde un număr destul de mare de proprietari parcelari, pentru a se obține suprafața necesară utilizării tractorului, iar consensul tuturor de a ara și semăna deopotrivă se va transforma într-o agricultură dirijată, potrivit sfatului pe care tehnicienii agronomi îl vor da, astfel ca toate regulile tehnicii agricole să fie respectate. Ceea ce nu se va schimba va fi forma de organizare socială, obștea milenară a satelor românești.” (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 116).

Soluția dorită de Stahl – comasarea, mecanizarea și îndrumarea lucrărilor agricole de către tehnicienii statului – este întocmai cea prevăzută în decretul-lege din 1942 privind organizarea obștilor agricole. Mai mult, poate nu este lipsit de semnificație faptul că acest articol apare la doar câteva zile după ce presa românească (*Eco-ul* inclusiv) publicase discursul amplu susținut de Mihai Antonescu în 6 februarie 1944 în cadrul unei ședințe a Uniunii Sindicatelor Agricole din România, discurs în care acesta prezintă importurile masive de mașini și unelte agricole realizate de statul român. Să fi aflat Stahl abia cu această ocazie de ceea ce se petrecea în agricultura românească? Sau se alătură el doar unei campanii de propagandă?

În *Prejudecăți și tradiții* (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 126-128), Stahl subliniază nevoia unei cunoașteri reale a nevoilor țărănimii și aceea de a construi viitorul acesteia pe măsura posibilităților sale. El combate teza individualismului țăranilor și susține în continuare asocierea acestora și comasarea temporară a terenurilor lor pentru a fi lucrate mecanizat, mai ales în condițiile în care fragmentarea excesivă este o piedică reală în calea îmbunătățirii standardului lor de viață. În opinia sa, suntem datori să promovăm și să valorificăm știința modernă, născătoare de bunăstare, dar și „virtuțile minunate ale solidarității sociale, mai ales că solidaritatea socială a existat și continuă să existe în tradiția satelor noastre în ciuda loviturilor primite până acum” (Stahl, apud Rostás, 2013, 127). De asemenea, spune Stahl, trebuie să „scoatem la lumină obiecțiile temeinice pe care le au sătenii noștri împotriva comasării și asocierii în stil modern pentru a ne da seama de fondul lor de adevăr și pentru a găsi soluții potrivite” (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 128). Esențiale în pledoaria sa mai sunt două argumente – acela că țăranimea este în stare să țină pasul cu vremurile și acela că, din tradiția ei cea veche, ea poate face un izvor de viață nouă pentru încă multe veacuri.

Dușmanii dinlăuntru (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 135-138) este o nouă pledoarie pentru solidaritate în promovarea dezvoltării. Dușmanii cei mai de seamă ai țărănimii române, arată Stahl, sunt bolile și sărăcia. Fiecare din noi trebuie să se implice și să muncească spre a aduce o mică contribuție la îndrumarea spre mai bine a țăranilor. Căminele Culturale ale Fundației Culturale Regele Mihai au organizat vizite de sfat, îndrumare, ajutor. Însă intervenția fiecăruia dintre noi întru informarea și educarea sanitară a țărănimii ar putea salva, literalmente, viețile a mii de copii. Nu este doar treaba statului să intervină, este responsabilitatea noastră a tuturor. Dintre toți însă, subliniază Stahl, mai ales intelectualii satelor sunt datori să fie modele și sprijin pentru țărani.

Răspunzând poate într-un dialog polemic, Stahl revine în *Este țăranimea retrogradă* (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 148-151) la o ple-

doarie pentru capacitatea și disponibilitatea țărănimii de a participa la progresul agriculturii și al țării. Țărănimea, susține în continuare Stahl, vrea și poate să se acomodeze tehnicii agricole moderne. Mai mult, boierimea, bazându-se pe munca și inventarul țărănimii, nu a fost niciodată un model și un promotor al progresului. Proprietatea mică, concludă el, „va găsi în ea însăși și în sprijinul statului puterile necesare pentru a deveni reazămul cel mai puternic al prosperității naționale” (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 151).

În *Preotul Ion Zamă din Cornova* (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 157-160) H. H. Stahl aduce un omagiu postum preotului pe care îl cunoscuse în cursul monografiei Cornovei, un adevărat exemplu de slujire în beneficiul țărănimii. Cu prilejul omagierii acestuia, el subliniază din nou rolul fruntașilor și al intelectualilor satelor în activitățile ce promovează dezvoltarea și în mobilizarea țărănimii pentru ridicarea sa culturală.

Ultimul articol dedicat problematicii dezvoltării este *La porunci în satele ardelene* (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 165-169). Stahl pornește de la exemplul adunării satelor ardelene, în zilele de duminică, după slujbă, în fața bisericii, spre a sta la sfat. Aceste adunări sunt veritabile forumuri comunitare, prilejuind discuții, consfătuiri, schimburi de informații și, foarte important, implicarea și angajarea membrilor comunității în activitățile de obște. În același timp, tot mai multe sate românești, arată el, sunt amenințate de sau duc lipsa coeziunii și implicării comunitare, lăsând rezolvarea problemelor cu care se confruntă în seama statului sau a individului. Or, problemele de dezvoltare ale țărănimii sunt multiple. Ea trebuie să își asigure sănătatea (prin accesul la binefacerea științei și tehnicii medicale moderne), bunăstarea economică (prin practicarea unei agriculturi raționale), puțința de cumpărare și de desfacere (prin cooperăție). Dobândirea acestora va fi posibilă doar dacă țărănimea va reuși să își câștige și cultura sufletului și a minții. Soluția propusă de Stahl este inspirată tot din viața tradițională a satelor, din aceste adunări „la porunci” – cointeresarea sătenilor și

implicarea lor în treburile publice ale satului. Aceasta deoarece obiectivele de dezvoltare ale comunității nu se pot realiza decât prin eforturile întregului grup social, „primăria și organele tehnice ale Statului neavând decât misiunea de a îndruma și de a administra viața obștii” (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 168-169). Pentru activarea și mobilizarea întregului grup social este necesară o simplă schimbare de moravuri. Mai mult, există deja instituții ce pot avea un rol important în aceasta schimbare – Căminele Culturale. Acestea au fost create pentru „a prilejui coeziunea socială a satului, organizarea lui activă, pentru a contribui cu întreaga putere de inițiativă privată la realizarea unui program comun” (Stahl, 1944, apud Rostás, 2013, 168) și pentru a promova o dezvoltare ce cuprinde toate laturile de viață ale unei obști omenești – sănătatea, mintea, munca, sufletul. Căminele Culturale, susține Stahl, trebuie valorificate în acest sens de către stat, altfel riscă să rămână doar o bună intenție.

Iată așadar că, în articolele sale, dincolo de promovarea, punerea în discuție și analiza critică a obștilor agricole așa cum fuseseră acestea concepute de politicienii români – poate chiar cei din spatele *Ecoului* – Henri H. Stahl schițează o viziune sociologică valoroasă. Obștilor agricole concepute de aceștia el dorește să le adauge virtuțile vechilor obști țărănești – solidaritatea obștii și implicarea sa activă în rezolvarea problemelor proprii – pentru a fundamenta, odată cu reorganizarea economică, o mai bună organizare socială a țărănimii moderne. Dezvoltarea rurală în concepția sa este una pluridimensională, nefiind limitată la o sporire a bunăstării economice. De aceasta trebuie să beneficieze fără discriminare întreaga țărănime. Intelectualii, fruntașii, orașenii, statul și instituțiile sale (în principal Căminele Culturale) au drept principal rol activarea, îndrumarea și sprijinirea țărănimii în eforturile sale de dezvoltare. În fapt, ideile expuse de H. H. Stahl în chestiunea obștilor agricole alcătuiesc un model al dezvoltării comunitare a cărui valabilitate ar putea fi argumentată și pentru zilele noastre.

Note

¹ Spre exemplu, revista *Pagini Agrare și Sociale*, publicație economică importantă a vremii, devine un adevărat organ de propagandă pentru politicile statului, cel puțin începând din 1942. În acest an, în *Pagini Agrare și Sociale* apar o serie de articole (spre exemplu, Cornățeanu, 1942; Cardaș, 1942; Filipescu, 1942; Manolescu, 1942; Țiculescu, 1942) elogiind soluția obștilor agricole propusă de mareșal și discutând modul în care s-ar putea realiza mai bine organizarea acestora. Aceeași publicație face elogiul ministrului agriculturii, Aurelian Pană, moșier ialomițean ridicat dintr-o familie de țărani (Carabella, 1942; Rostás, 2000, 68), oferindu-i aceluiași ministru și spațiu pentru a-și expune programul (Pană, 1942). Aurelian Pană este, de altfel, cel ce va concepe, ulterior, împreună cu Mihai Antonescu, noua legislație în baza căreia vor fi organizate obștile agricole. Institutul Național al Cooperăției se implică și el în propagandă pentru înființarea de obști, emițând o circulară adresată instituțiilor administrației locale în iulie 1941, solicitând concursul acestora pentru promovarea cooperăției (Șandru, 2000, 24). Această instituție, de altfel, este cea care achiziționează din partea statului român utilaje și unelte agricole (Țincu, 1944), punându-le apoi la dispoziția organizațiilor cooperatiste în condiții avantajoase (Șandru, 2000, 24). Propaganda pentru obștile agricole continuă în presă chiar și în 1944 – la începutul lui 1944 sunt publicate, spre exemplu, articole de acest tip în *Curentul* (Chiriacescu, 28 ianuarie 1944 – la o zi după prima menționare a obștilor agricole de către H. H. Stahl) și *Timpul* (în 13 februarie).

² Încă de la începutul lui 1943, după înfrângerea catastrofală suferită de armata română la Stalingrad, Guvernul român, prin Mihai Antonescu, inițiază contacte cu puterile occidentale în vederea încheierii unui armistițiu (Hillgruber, 2007, 331-343) – fără succes însă. Conform istoricului Andreas Hillgruber (Hillgruber, 2007), la sfârșitul lui 1943, puterile Aliate îi cer României să capituleze fără condiții, Guvernul român respingând această posibilitate. După acest moment, contactat de sovietici, Guvernul, prin Frederic Nanu, ambasadorul României în Suedia, la Stockholm, poartă negocieri separate cu U.R.S.S.-ul, cu întreruperi, în intervalul decembrie 1943-august 1944. Acestea nu conduc la semnarea unui armistițiu până în august 1944, date fiind ezitățile Guvernului mareșalului Antonescu, în contextul încercărilor sale paralele de a obține garanții din partea Marii Britanii, în principal, dar și din partea S.U.A., pentru a evita ocuparea României de către trupele sovietice, pierde-

rea definitivă a Basarabiei, Bucovinei de Nord și a Nordului Transilvaniei (Hillgruber, 2007, 380-381). Pe de altă parte, din martie 1944, sunt inițiate, în paralel, negocieri ale României cu toate puterile Aliate, prin Barbu Știrbey, afiliat opoziției românești conduse de Iuliu Maniu, cu încuviințarea Guvernului român. În aprilie 1944, sovieticii transmit Guvernului român și lui Iuliu Maniu, prin Știrbey, condițiile U.R.S.S.-ului pentru încheierea unui armistițiu, implicând pierderea Basarabiei și Bucovinei de Nord și pătrunderea trupelor sovietice pe teritoriul României. Considerate inacceptabile de mareșalul Antonescu, condițiile de la Cairo sunt respinse oficial, poziție menținută chiar și în negocierile de la Stockholm până în preajma evenimentelor din 23 august. Opoziția formată din P.N.L. și P.N.Ț. și condusă de Maniu acceptă însă ca punct de plecare al discuțiilor aceste condiții și continuă negocierile de la Cairo, încercând să îmbunătățească termenii acestora, sperând la un ajutor Aliat pentru a evita ocuparea României de către sovietici (Hillgruber, 2007).

³ În planul negocierilor pentru armistițiu, în mai 1943, Tătărescu ia legătura, prin intermediul diplomatului Jaroslav Kopecky cu președintele guvernului cehoslovac în exil, Edvard Beneș, rugându-l pe acesta să susțină cauza României pe lângă autoritățile sovietice și să se informeze privind disponibilitatea lor de a negocia un armistițiu cu România. În februarie 1944, diplomații români Richard Franasovici – împrumutat de Gh. Tătărescu – și Grigore Gafencu, reprezentându-l pe Iuliu Maniu, redactează un memoriu pe care îl trimit prin Ed. Beneș guvernului rus, solicitând deschiderea unor negocieri directe cu U.R.S.S. pentru armistițiu și sprijin pentru realipirea Transilvaniei de Nord (Ion, 2003, 43). Contactele cu sovieticii prin Ed. Beneș, precum și constituirea C.N.D. au drept rezultat, la sfârșitul lui iulie 1944, transmiterea unei invitații la Moscova, pentru negocierea armistițiului. Aceasta vine din partea lui Molotov, prin diplomații români din Elveția, via Ministerul de Externe al lui M. Antonescu, și este adresată delegaților frontului democrat românesc – între care și Tătărescu (Ion, 2003, 43). Dat fiind că U.R.S.S. nu renunță la condițiile stipulate la Cairo, invitației acesteia nu i se dă curs totuși, mareșalul Antonescu respingând această posibilitate (Ion, 2003, 44). De altfel, nu este prima dată când gruparea Tătărescu solicită facilitarea deplasării la Moscova – fără rezultat însă, din diferite motive.

Bibliografie

- Apolzan, L. (1945) *Sate și orașe și regiuni cercetate de Institutul Social Român*. București: Institutul de Cercetări Sociale al României.
- Buzatu, G. și Bichineț, C. (2005) *Arhive secrete, secretele arhivelor*, vol. 2. București: Mica Valahie.
- Carabella, A. D. (1942) Dl. Aurelian Pană - agricultor și ministru al agriculturii. *Pagini Agrare și Sociale*, XIX, 6-7, București.
- Cardaș, A. (1942) Cooperația agricolă hotărâtoare pentru ridicarea materială și morală a satelor. *Pagini Agrare și Sociale*, XIX, 6-7, București.
- Chinez, Cl. (ed.) (2004) *Provocarea Europei. Exilul european al lui Grigore Gafencu, 1941-1957*. București: Pro Historia.
- Chiriacescu, Em. (1944) Obștea Agricolă. *Curentul*, XVII, 5728, 28 ianuarie, București.
- Ciucă, M. D. (1998) *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, vol. 3. București: Saeculum I. O.
- Cornățeanu, N. D. (1942) Raționalizarea agriculturii românești în cadrul noii economii Europene. *Pagini Agrare și Sociale*, XIX, nr. 3-4, București.
- Filipescu, C. (1942) Obștea obligatorie. *Pagini Agrare și Sociale*, XIX, 8-10, București.
- Gafencu, G. (2000) *Politica în exil: 1942-1957*. București: Oscar Print.
- Gafencu, G. (2008) *Jurnal*, vol. 2. București: Pro Historia.
- Golopenția, A. (2002) *Opere complete. Sociologie*, vol. 1. București: Enciclopedică.
- Hillgruber, A. (2007) *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu*. București: Humanitas.
- Ion, N. D. (2003) *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal: 1944-1948*. București: Tritonic.
- Larionescu, M. (2013) *Economia socială și cooperația. O perspectivă socioistorică comparată*. Iași: Polirom.
- Manolescu, I. P. (1942) Organizarea de Stat a vieții agricole. *Pagini Agrare și Sociale*, XIX, 3-4, București.
- Manuilă, S. și Georgescu, D. C. (1937) *Populația României*. București: Imprimeria Națională.
- Mladenatz, G. (1938) *Gândirea cooperativă în România*. București: Independența Economică.
- Mladenatz, G. și Madgearu, V. (1935) *Reforma cooperației*. București: Cultura Națională.
- Neagu, M. (2008) Un mare jurnalist: Mircea Grigorescu (1908-1976). *Pro Saeculum*, VIII, 8, Focșani.
- Pănă, A. (1942) Agricultură românească în noul cadru european. Condițiunile grele în care a lucrat agricultura românească. *Pagini Agrare și Sociale*, XIX, 8-10, București.
- Rădăceanu, L. (1945) *Programul agrar social-democrat*. București: Partidului Social Democrat.
- Rostás, Z. (2000) *Monografia ca utopie. Interviu cu H.H. Stahl (1985-1987)*. București: Paideia.
- Rostás, Z. (2013) *Răfuiala cu scopurile noastre*. București: Paideia.
- Șandru, D. (1989) *Obștile de arendare din România*. Iași: Universitatea Alexandru Ioan Cuza.
- Șandru, D. (2000) *Reforma agrară din 1945 în România*. București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
- Stahl, H. H. (1935) Experiența echipelor regale studențești. *Revista Fundațiilor Regale*, II, 1.
- Țiculescu, D. I. (1942) Actualizarea problemei obștilor sătești. *Pagini Agrare și Sociale*, XIX, 5, București.
- Țincu, P. (1944) Un bilanț agricol pozitiv. *Biruina Tractorului*. *Curentul*, XVII, 5715, sâmbătă 15 ianuarie.
- Vulcănescu, M. (1936) Dimitrie Gusti, profesorul. *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, 2, XIV.
- Vulcănescu, M. (2005) *Opere*, vol. 1. București: Fundației Naționale pentru Științe și Artă, Univers Enciclopedic.
- Institutul de Științe Sociale al României (1944) *Institutul de Științe Sociale al României: 25 de ani de publicații, 1919-1944*. București: Institutul de Științe Sociale al României, Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică.
- (1944) Obștile agricole. *Timpul*, VIII, 2428, 6, duminică 13 februarie.